

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
 เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒
 สมณะภายนอก สมณะภายใน

ในมงคลสูตรท่านว่าไว้ว่า สมณานนฺจ ทสฺสนิ เอตมฺมงฺคฺลฺมฺตฺตมฺ การเห็นสมณะผู้สงบกายวาจาใจจากบาปทั้งหลายเป็นมงคลอันสูงสุด นั้นท่านพูดท่านสอนทั่วๆ ไปหมายถึงสมณะประเภทนักบวชผู้สำรวมระวังตนที่เกี่ยวกับโทษกับคุณคือบุญและบาป ท่านเป็นผู้ระมัดระวัง มีกายวาจาอันสงบจากบาปทั้งปวง การแสดงออกทางกายด้วยความประพฤติก็ไม่เป็นบาป พูดออกมาทางวาจาก็ไม่เป็นบาป คิดออกมาทางใจก็ไม่เป็นบาปเพราะการระวังสำรวม นั้นเรียกว่าสมณะตามหลักธรรมในมงคลสูตร ท่านผู้ทรงความประพฤติไว้ด้วยความบริสุทธิ์ทั้งสามทวารคือกายวาจาใจนี้แลเป็นสมณะ ผู้มาเห็นสมณะเหล่านี้จัดว่าเป็นมงคลอันสูงสุด

เมื่อท่านกล่าวกว้างๆ ไม่ระบุชั้นภูมิของสมณะอย่างนั้น ก็แสดงว่าสมณะมีหลายประเภท แต่จะไม่พูดมากให้เสียเวลา จะพูดเฉพาะสมณธรรมที่ยังผู้ประพฤติตามที่โลกเขาสมมุติยกย่องเทิดทูนว่าเป็นสมณะ นั่นคือธรรมเช่นไร ในธรรมท่านกล่าวไว้มี ๔ ประเภท ธรรมที่สมณะผู้ปฏิบัติตนด้วยความสะอาดทางกายวาจาใจจะพึงได้รับ ได้แก่ โสตาปัตติมรรค โสตาปัตติผล นี่เป็นสมณะที่หนึ่ง สกิทาคามรรค สกิทาคาผล นี่เป็นสมณะที่สอง อนาคติมรรค อนาคติมผล นี่เป็นสมณะที่สาม และอรหัตมรรค อรหัตผล นี่เป็นสมณะที่สี่ ซึ่งสูงส่งสุดยอดแห่งสมณะ ธรรมเป็นเครื่องยังผู้ปฏิบัติตามจะพึงได้รับมี ๔ ประเภทดังกล่าวมา

ผู้ใดมีธรรมเหล่านี้ตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นไปถึงสมณะที่สี่ เรียกว่า เป็นผู้ที่มีสมณะเป็นชั้นๆ ของสมณะ นี้พวกเรามุ่งหน้ามาปฏิบัติเพื่อความเป็นสมณะ เพื่อธรรมเหล่านี้ จึงต้องมีอากัปภิกิริยาความเคลื่อนไหวนับแต่ทางจิตใจออกมาถึงวาจาถึงกาย ต้องแปลกต่างจากโลกทั่วไป เพราะความมีธรรมมีวินัยประจำตัว ในอิริยาบถทั้งสี่จะพึงเป็นผู้มีความระมัดระวังสิ่งไม่ดีทั้งหลายที่จะแทรกขึ้นมาทางกายวาจาใจอยู่เสมอ การสำรวมระวังอยู่เสมอไม่เลือกกาลสถานที่และอิริยาบถ เว้นแต่ขณะหลับที่สุดวิสัยเสียเท่านั้น นอกนั้นเป็นกิริยาท่าทางของผู้ระมัดระวังบาป และส่งเสริมคุณธรรมขึ้นในตัวเองด้วยการปฏิบัติทางด้านจิตตภาวนาอยู่โดยสม่ำเสมอ นั้นเป็นความถูกต้องชอบธรรมประจำเพศของตนโดยแท้

คำว่าสมณะนี้ไม่อยู่ในที่อื่นใดนอกจากใจคือตัวรู้ จะเป็นผู้สัมผัสรับรู้ หรือใจเป็น ภาชนะแห่งสมณะเหล่านี้เท่านั้น ที่อื่น ๆ สิ่งอื่น ๆ ไม่มีทางรับได้ ไม่สามารถเป็นภาชนะแห่ง ธรรม ไม่สามารถรับรู้ธรรม และไม่เป็นของคู่ควรแก่ธรรมเหล่านี้ได้เลยนอกจากใจดวง เดียวนี้ ใจนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญมากต่อธรรมทั้งหลาย

แต่เวลานี้ใจกำลังเต็มไปด้วยของสกปรกโสภณ คือกิเลสประเภทต่าง ๆ หุ้มห่ออยู่จน มองหาใจที่แท้จริงไม่เจอ นักปราชญ์ท่านขยะแขยงต่อสิ่งโสภณนี้มาก และเห็นว่าเป็นภัย ต่อสัตว์โลกอย่างแท้จริง ท่านเห็นเป็นอย่างเดียวกัน ไม่ขัดแย้งกัน และสอนให้ละแต่ไหน แต่ไรมา แต่ปุถุชนทั้งหลายชอบนักชอบหนาในบรรดาของสกปรกเหล่านี้ ราวกับหมูชอบขี้ ตมขี้โคลนฉะนั้น สิ่งที่ปราชญ์ทั้งหลายกลัวขยะแขยงนั้น ชื่อของมันว่ากิเลส มีประเภท ต่าง ๆ กัน นับแต่ความโลภ โกรธ หลง ราคะตัณหาเป็นต้นไป อันเป็นตัวการใหญ่ เพราะ ฉะนั้นใจที่ยังไม่มีธรรมเข้าแทรก จึงต้องเป็นภาชนะรับสิ่งเหล่านี้ไปก่อน หวานก็ต้องอม ขมก็ต้องกลืนกันไป เพราะไม่มีทางเลือกที่เห็นว่าดีกว่านี้

การที่จะบรรจุธรรมสมณะที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่เข้าสู่ใจ จึงต้องซักฟอกหรือชะ ล้างจิตใจ กายวาจาของตน ซึ่งเป็นเครื่องมือหรือเป็นภาชนะให้สะอาดโดยลำดับ จนกระทั่ง ถึงขั้นสะอาดเต็มภูมิได้แก่สมณะที่สี่ เมื่อจิตสะอาดเต็มภูมิแล้วก็เป็นสมณะที่สี่ขึ้นมาทีใจ นั้นแล สะอาดเพียงขั้นหนึ่งก็เป็นสมณะที่หนึ่ง สะอาดไปโดยลำดับก็เป็นสมณะที่สองที่สาม ขึ้นมา ด้วยการระมัดระวัง การบำรุงรักษาไม่ให้จิตสายแสบออกไปหาสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อธรรม และจงพยายามบำรุงรักษาใจของตนด้วยจิตตภาวนาอยู่โดยสม่ำเสมอ อย่าให้มีวันมีคืนมีปี มีเดือนเข้ามาเกี่ยวข้องในวงความเพียร จะเป็นอุปสรรคในการดำเนิน และอย่าคาดอย่า หมายกาลนั้นเวลานี้ในการประกอบความพากเพียร เพื่อชำระสิ่งสกปรกทั้งหลายซึ่งมีอยู่ ภายในใจ สิ่งเหล่านี้ไม่มีกาลเวลา มันติดแน่นกับใจอยู่ตลอดเวลา การประกอบความ พากเพียรเพื่อชำระสะสางสิ่งเหล่านี้ ถ้าจะหาแต่เวลาเวลาสถานที่ว่าดีว่าเหมาะอยู่แล้ว ก็ไม่ ทันกับสิ่งที่ไม่เป็นเวลาซึ่งติดแน่นอยู่กับใจนี้ จะแพ้สิ่งเหล่านี้เรื่อยไป ไม่มีวันชนะได้เลย

ฉะนั้นความเพียรมีเท่าไร สติปัญญามีมากน้อยเท่าไรต้องทุ่มเทกันลง เพื่อกำจัดปิด ทิ้งสิ่งไม่พึงปรารถนาดังกล่าวมา เพื่อใจจะได้เป็นภาชนะอันเหมาะสมแก่ธรรมขั้นนั้น ๆ ต่อ ไป จนถึงขั้นสมบูรณ์เต็มที่ ถ้าพูดฝ่ายเหตุ ศาสนธรรมก็คือเครื่องมือชุดคันบูกเบิกสิ่งรกร รุงรังภายในใจ ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานขึ้นมาภายในจิตใจนั่นเอง ส่วนผลก็คือความ สงบสุขทางใจไปโดยลำดับ ซึ่งเกิดขึ้นจากการชำระ นับแต่ สมาธิ,ปัญญาขึ้นไปถึงวิมุตติ หลุดพ้นเรียกว่าผล

พระเจ้าจึงไม่มีงานไต่ยังไปกว้างงานชำระกิเลสประเภทต่าง ๆ ในอริยาบถนั้น ๆ ตลอดไป ถื่องานฆ่ากิเลสนี้เป็นกิจจะลักษณะจริง ๆ ประจำตน ผู้จะแก้กิเลสปราบปรามกิเลสให้หมดไปจากใจอย่าไปหาเวล่ำเวลา อย่าคิดไปโน้มน้าวเป็นการส่งเสริมกิเลส จงคิดโน้มน้าวเพื่อฆ่ากิเลสโดยถ่ายเดียว และจงใช้สติปัญญาระมัดระวังความคิดปรุงของใจอยู่เสมอว่าความคิดประเภทนี้เป็นไปเพื่อมรรคเพื่อผล หรือเป็นไปเพื่อกิเลสสมุทัยพึงระมัดระวัง

ความยากลำบากในการประกอบคุณงามความดีทั้งหลายนั้น เป็นเรื่องของโลกที่เขาพูดกันติดปากติดใจมานาน เพราะเขาไม่เคยรู้เคยเห็นในรชชาติแห่งธรรม เขาไม่เคยสัมผัสธรรมทางใจเช่นการปฏิบัติธรรม และการรับรสแห่งธรรมชั้นต่าง ๆ แต่งานทางโลกที่เขาเคยทำและชอบบอกชอบใจนั้น เขาไม่คิดว่าเป็นความลำบากรำคาญ อายุจะสิ้นเปลืองไปมากน้อยเพราะสิ่งที่ชอบใจ สมบัติจะหมดสิ้นไปมากหรือจนหมดตัวและคว่ำน้ำเลเหลวสาธะเป็นหลักยึดไม่ได้ เขาก็ไม่เห็นโทษ ไม่เห็นเป็นความลำบากรำคาญและทรมาณใจ เพราะความชอบใจ เพราะความพอใจ และคล้อยตามสิ่งที่ชอบใจนั้น ๆ ไม่มีวันเห็นโทษและอึดพอบ้างเลย

แต่พอย้อนเข้ามาสู่อรรถสู่ธรรม คือคุณงามความดีที่จะทำตนให้มีความสุขความเจริญ กิเลสจะเข้ามากระซิบกระซาบหรือบอกสอนทันที ว่าเป็นความยากความลำบากเกี่ยวกับด้านสังขารร่างกายวัยนั้นวัยนี้ สมบัติเงินทองเวล่ำเวลาไม่มี ลูกหลานไปถึงหน้าที่การงานที่จะต้องจัดต้องทำ มีมากต่อมากจนทำไม่หวาดไม่ไหว จะมามัวสนใจในอรรถธรรมอยู่อย่างไรกัน เดี่ยวอดตาย นี่เป็นอุบายของกิเลสกั้นทางหรือปิดทางไว้ไม่ให้ทำดี และผ่อนคลายทางด้านจิตใจตามหลักธรรมชาติที่ธาตุขันธ์และจิตใจจำต้องได้รับการผ่อนคลาย ไม่ตึงเครียดจนเกินไป ส่วนมากจึงต้องยอมจำนนโดยไม่รู้สึกรู้ว่า อุบายเหล่านี้คือความฉลาดแหลมคมของกิเลสเสี้ยมสอนมนุษย์ผู้มีกิเลสอยู่แล้ว ไม่ให้ออกหรือเล็ดลอดออกไปจากอำนาจของมันได้ เราผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้ตั้งหน้าจะออกจากกรงขังของกิเลสอยู่แล้วจึงควรระวังให้มาก อย่าได้ถูกหลอกถูกล่อลอมจากกิเลสตัวแสนมารยาอย่างเต็มลวดลายของมันที่เคยเป็นมาในหัวใจ

เมื่อเรามาบวชเป็นพระแล้ว นิสัยของกิเลสนั้นก็ยังคงฝังอยู่ภายในใจไม่ยอมถอนตัวออกไปบ้างเลย ดังนั้นพอคิดถึงเรื่องประกอบความ پاکเพียรเพื่อมรรคผลนิพพานขึ้นภายในใจเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันกิเลสก็ให้คิดถึงเรื่องความลำบากลำบาก อายุสังขารหน้าที่การงาน อำนาจวาสนาบุญญาภิสมภาร ความเสียดายโลกสงสารอันเต็มไปด้วยปาห้านี้ ขึ้นมากีดขวางในทันทีทันใด ไม่ยอมให้ธรรมก้าวไปถึงไหนได้เลย สุดท้ายก็ตายกองกันอยู่ในสิ่งที่

ว่าดีที่ว่าชอบนี้แล แต่เมื่อเจอเข้าแล้วก็กลับไม่เป็นสิ่งพึงปรารถนา ทำไมว่าเป็นของดีจึงไม่ปรารถนา....พิจารณาดูซิ ก็เพราะที่ทำให้ชอบใจอยากทำนั้นมันเป็นเหยื่อล่อของกิเลสต่างหาก ผลที่ตกออกมาจึงกลายเป็นปลาติดเบ็ด เพราะเหยื่อล่อไปตามกฎของกิเลสจอมล่อลวงสัตว์โลก ให้ลุ่มจมไม่มีวันเห็นโทษได้เลย ถ้าไม่ใช่ธรรมนำส่องแสงสว่างให้รู้ให้เห็นกลของมัน

ด้วยเหตุนี้ ผู้จะผ่านพ้นหลุมนรกที่มันแผดเผาอยู่ภายในจิตใจสดๆ ร้อนๆ นี้ออกไปได้ จึงมีน้อยนักน้อยหนา เพราะสู้ภัยของกิเลสเสี้ยมสอนและฉุดลากไปไม่ได้ ก็ต้องยอมจำนนต่อมันไปเรื่อยๆ นี่เราก้าวเข้ามาสู่วงศานธรรมด้วยความเป็นนักบวช เรียกว่าเตรียมพร้อมแล้วทุกอย่าง ไม่มีอะไรขาดตกบกพร่องบรรดาเครื่องสนับสนุน เช่น ปัจจัยสี่ จีวรก็เต็มไปหมดไม่บกพร่องขาดเขิน เครื่องนุ่งห่มใช้สอย ภัณฑาอาหารการบริโภค อย่างน้อยก็ยังพอชีวิตอัตภาพให้เป็นไปวันหนึ่งๆ เพื่อบำเพ็ญสมณธรรมได้สะดวกสบาย ยิ่งกว่านั้นก็เหลือเฟือ ที่อยู่ที่อาศัยยิ่งหรูหรามากยิ่งขึ้นกว่าฆราวาสเขาเสียอีก

ถ้าพูดถึงยาแก้โรคแก้ความเจ็บไข้ได้ป่วยก็เต็มไปอยู่แล้วภายในวัด เพราะเขาให้ทานมาอยู่เสมอ เจ็บไข้ได้ป่วยไปหาหมอ เขาก็รักษาให้ฟรีๆ และพยาบาลรักษาเต็มความสามารถ เฉพาะวัดป่าบ้านตาดไปรักษาโรงพยาบาลหรือคลินิกใดในอุดรฯ นี้ ก็ไม่มีใครเอาเงินค่าหยูกค่ายาเลย หมอรักษาให้อย่างฟรี ๆ ด้วยน้ำใจที่ศรัทธาของหมอซึ่งเป็นชาวพุทธที่มีความเลื่อมใสต่อพระและต่อพระศาสนาอยู่แล้ว นั่น มีความลำบากที่ตรงไหนถ้าพูดถึงเครื่องสนับสนุนในการบำเพ็ญสมณธรรม

ที่ขาดตกบกพร่องก็คือกำลังภายในภายในใจของเราเอง คือ ศรัทธาธรรม วิริยธรรม สติธรรม ขันติธรรม สมาธิธรรม ปัญญาธรรม อันจะทำให้สูญเสียความหวังไปโดยไม่อาจสงสัย เรื่องทั้งมวลจึงขึ้นอยู่กับเราผู้เป็นนักบวชและนักปฏิบัติ จะพิจารณาวินิจฉัยตัวเองอย่างรอบคอบและหนักแน่นมั่นคง

ธรรมคือ สติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร เป็นต้น อันเป็นเครื่องสนับสนุนความเพียรและเครื่องฟาดฟันกิเลสของตนทางภายในนี้ ทำไมเราจะผลิตขึ้นมาไม่ได้ ความอดทนพระพุทธเจ้าสอนไว้เพื่อใครถ้าไม่สอนไว้เพื่อพุทธบริษัท อันดับหนึ่งคือนักบวช เพราะผู้นี้จะเป็นผู้ทรงธรรมไว้ก่อนใครอื่น วิริยะความพากเพียรในทุกแห่งทุกมุมทั้งกิจนอกการในความอดความทนความบึกบึนต่อสู้ไปโดยลำดับในกิจการงานที่ชอบธรรม เฉพาะอย่างยิ่งการชำระสะสางกิเลสปราบกิเลส สู้อย่างไม่ถอย สติก็มีอยู่กับตัว ระลึกได้เสมอเมื่อพอใจ ระลึก สติเป็นสติอยู่ได้ตลอดเวลา ปัญญาเมื่อพยายามคิดค้นก็คิดค้นได้เสมอ ปัญญาจะ

นอนตัวอยู่ได้อย่างไรเมื่อนำมาใช้ ต้องปรากฏขึ้นเป็นปัญญาได้เป็นลำดับและกว้างขวาง ละเอียดแหลมคม จนสามารถรู้ตลอดทั่วถึงไม่อัปจนถ้านำมาใช้ นอกจากจะเรียนวิชาหมู และนอนอยู่เหมือนหมูเท่านั้นก็สุดวิสัยไม่มีใครช่วยได้ ตายทิ้งเปล่า ๆ ตลอดก็กลับไปไม่มี ประมาณว่าจะมีทางหลุดพ้นไปได้

ธรรมเหล่านี้จะมีใครจำเป็นยิ่งกว่าพระ พระเราเป็นผู้จำเป็นอย่างยิ่งในการทรง ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ไว้ได้ เพื่อเป็นเครื่องสนับสนุนหรือบุกเบิกทางเดินเพื่อความพ้นทุกข์ ไม่มีใครจะยิ่งไปกว่าพระ เพราะเป็นผู้มีโอกาสโดยสมบูรณ์อยู่แล้วในอิริยาบถทั้งสี่และ ตลอดชีวิตของพระด้วย ไม่มีงานทางโลกหรือใครมายุ่งกวนในหน้าที่จำเป็นของพระต้อง เสียหรือต้องลง นอกจากความซี้เกียจอ่อนแอโลเลไปตามกระแสโลกทำลายตัวเอง ไม่ เหมือนโลกที่ต้องมีหน้าที่นั่นงานนี้ยุ่งไป ตั้งแต่ตื่นขึ้นมาจนกระทั่งหลับไม่มีเวลาว่างเลย ต้องชวนชวายทั้งกิจนอกการในแทบไม่มีเวลาว่างและพักผ่อนบ้างเลยในวันหนึ่ง ๆ

แต่พระเรามีแต่การประพฤติปฏิบัติตน เพื่อชำระสะสางปราบปรามกิเลสให้สิ้นซาก ไปจากใจอย่างเดียว ทำไมจะทำไม่ได้ เพศและเหตุผลก็บ่งบอกอย่างชัดเจนอยู่แล้วในองค์ ของพระว่าต้องเพียรละกิเลส ฉะนั้นจงอย่ามองมรรคผลนิพพานข้ามความพากเพียรไป ความเพียรนั้นแลคือทางเดินเพื่อมรรคผลนิพพาน หรือต้นเหตุที่จะให้บรรลุถึงมรรคผล นิพพาน นับแต่สมณะที่หนึ่ง ที่สอง ที่สามขึ้นไปจนถึงสมณะสุดท้ายได้แก่อรหัตผล จะนอก เหนือไปจากความพากเพียรไม่มีเลย ฉะนั้นจงอย่าคอยเชื่อกิเลสน้อยใหญ่ว่าจะพาเราไปสู่ มรรคผลนิพพานตามอุบายที่มันพร่ำสอนเลยจะตายเปล่า ไม่มีสิ่งพึงหวังติดมือเลยจะว่าไม่ บอก นี่คือธรรมคำบอกเตือนให้รู้ตัวอย่างถึงใจ อย่าพากันหลงลืมถ้าไม่ยากนอนจมใน วัฏฏะอีกต่อไปแบบจมไม่มีวันฟู

ธรรมพระพุทธเจ้าแสดงไว้อย่างเปิดเผย เราปฏิบัติธรรมเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริง ทำไมจะพูดถึงมรรคผลนิพพานอย่างเปิดเผยตามความจริงไม่ได้ ถ้ารู้จริงมิได้พูดอวดอ้าง แบบปาว ๆ เพราะธรรมทั้งมวลก็แสดงเพื่อมรรคผลนิพพานแก่ผู้สนใจและปฏิบัติตามอยู่ แล้ว และการปฏิบัติของเราก็ปฏิบัติเพื่อมรรคผลนิพพานอยู่แล้วอย่างเต็มใจ ทำไมจะทำให้ แจ้งซึ่งมรรคผลนิพพานไม่ได้ กาลสถานที่เวล่ำเวลาไม่สำคัญ เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่ใช่กิเลส กิเลสจริง ๆ อยู่ที่ใจ จงดูที่ใจ แก่ที่ใจ อย่าดูที่อื่นแก่ที่อื่นจะผิดความมุ่งหมายของธรรมที่ สอนย่ำลงที่ใจ แก่กิเลสที่ใจ งานก็คืองานแก่นงานถอดถอนกิเลสที่ใจนี้เป็นสำคัญกว่างาน อื่นใดสำหรับนักบวชและนักปฏิบัติเรา

ครั้งพุทธกาลไม่ได้กว้างขวางมากมายอะไรเลย มีเฉพาะงานชำระกิเลสถอดถอนกิเลสมากกว่างานอื่น ๆ และงานนี้ท่านถือเป็นเรื่องเป็นหนังจริง ๆ ในครั้งพุทธกาล จะเห็นได้จากแบบแผนตำรับตำราที่ท่านเขียนไว้เป็นคติ เพื่อให้เราทั้งหลายได้ยึดเป็นทางดำเนินตามท่านอย่างรัดกุมและรวดเร็ว ไม่ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จออกทรงผนวช ไม่ว่าการบำเพ็ญไม่เห็นมีงานใด ๆ เข้าไปเกี่ยวข้องแทรกแซงเลย เวลาทรงผนวชก็ง่ายไม่พะรุงพะรังแห่หน้าแห่หลัง เวลาบำเพ็ญและที่บำเพ็ญก็เสียบสัจ ในเวลา ๖ ปีนั้นมีแต่งานถอดถอนกิเลสอาสวะโดยถ่ายเดียว จนกระทั่งได้ตรัสรู้เต็มภูมิศาสดาแล้ว จึงนำธรรมที่ทรงรู้แจ้งเห็นจริงแล้วนั้นมาสั่งสอนสัตว์โลก

ปฐมสาวกเราทั้งหลายก็ทราบแล้วคือใคร ก็คือพวกพระอัญญาโกณฑัญญะในนามว่าเบญจวัคคีย์ทั้งห้า ผู้ได้รับพระโอวาทและได้บรรลุมรรคผลนิพพานก่อนผู้อื่น และท่านเหล่านั้นก็ได้บำเพ็ญเพื่อธรรมทั้งหลายอยู่ก่อนแล้ว เป็นแต่ยังไม่ทราบวิธีการปฏิบัติวิธีดำเนินเท่านั้น เมื่อได้สดับตรับฟังพระโอวาทของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงอัมมจักกัปปวัตตนสูตรและอนัตตลักขณสูตรเท่านั้น ก็บรรลุสมณะที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่เป็นลำดับในไม่ช้า เพราะท่านพร้อมอยู่แล้ว

สาวกทั้งหลายในครั้งนั้น เมื่อได้สดับพระโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เกิดความเชื่อความเลื่อมใสแล้ว ต่างก็ปลีกตัวออกบำเพ็ญสมณธรรมในที่ต่าง ๆ การบำเพ็ญแต่ละประโยคก็คือการทำงานนั้นแล ด้วยการเดินจงกรมบ้าง นั่งสมาธิภาวนาบ้างในอิริยาบถต่าง ๆ ไม่ลดละความเพียร มีสติเป็นพื้นฐาน มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมที่มีอยู่ภายในใจ การบำเพ็ญจะบำเพ็ญอยู่ที่ไหนท่านก็ต่อสู้กับกิเลสอยู่อย่างนั้น

สถานที่อยู่ในครั้งพุทธกาลที่เป็นตัวอย่างมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้คือที่เซ็นไร คือ รุกขมูล ตามร่มไม้ชายเขา ตามถ้ำ เจือมผา ตามป่าอันรกชัฏ อันเป็นสถานที่สงบปราศจากความพลุกพล่านวุ่นวายต่าง ๆ เพื่อบำเพ็ญสมณธรรมอันเป็นงานรื้อถอนกิเลสออกจากใจด้วยความสะดวกคล่องตัวในการบำเพ็ญ แต่ละองค์ท่านตั้งใจประพฤติปฏิบัติเพื่ออรรถเพื่อธรรมล้วน ๆ ไม่มีคำว่าโลกามิสเรื่องได้เรื่องเสียกับสิ่งภายนอกเข้าเคลือบแฝงเลยภายในใจและความเพียรมีแต่เรื่องอรรถเรื่องธรรมหล่อเลี้ยงจิตใจอยู่โดยสม่ำเสมอ ราวกับน้ำมันเครื่องหล่อลื่นอยู่ภายใน จิตใจเบิกบานยิ้มแย้มแจ่มใสไม่ขุ่นมัวร้อนรนด้วย ราคะศุนา โทสะศุนา โมหะศุนา เหมือนใจพวกเราที่เป็นไฟทั้งดวงส่องอยู่ตลอดเวลา

องค์ใดทูลลาพระพุทธเจ้าออกไป มีแต่เพื่อบำเพ็ญสมณธรรมอันเป็นสมบัตินำอัสจรรย์ทั้งสิ้น มีความหมายมั่นปั้นมือที่จะหลุดพ้นจากแหล่งแห่งวัฏจักร อันเป็นเครื่อง

พัดผันสัตว์โลกให้เหลวแหลกแตกกระจายไปด้วยความทุกข์ความทรมาน ท่านชะมักเขม้นทางความเพียรอยู่ตามสถานที่ดังกล่าวมาโดยลำดับ เพราะฉะนั้น สถานที่เหล่านั้นจึงเป็นที่เหมาะสมอยู่ตลอดเวลา สำหรับผู้จะรื้อถอนตนออกจากทุกข์ตามแนวทางแห่งศาสดา และสาวกท่านดำเนินมาและสั่งสอนไว้แล้ว

องค์ไหนก็เป็นอย่างนั้น องค์นั้นบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ที่นั่น ได้บรรลุมรรคผลนิพพานอยู่ที่นั่น มีถ้ำบ้าง ร่มไม้บ้าง ชายเขาบ้าง เจือมผาบ้าง ป่าอันรกชัฏบ้าง ซึ่งล้วนแต่เป็นสถานที่วิเวกวังเวงเหมาะสมแก่การบำเพ็ญธรรมเข้าสู่ใจโดยถ่ายเดียว ท่านจึงเจริญด้วยมรรคด้วยผลภายในใจ ไม่อดอยากขาดแคลนแค้นกันดารธรรมในใจเหมือนพวกเรา ซึ่งมักมีแต่เชื่อว่าผู้ปฏิบัติธรรม แต่ความจริงพากันวิ่งตามกิเลสในลักษณะแห่งความเพียร โดยไม่รู้สักตัวว่าได้วิ่งตามกิเลส

ท่านไม่สนใจใยดีกับสิ่งใดเพราะท่านเคยผ่านมาแล้ว เห็นโทษเห็นคุณกันมาเต็มहुเต็มตาและเต็มใจ เพราะได้เห็นด้วยตา ได้ยินด้วยหู ได้สัมผัสสัมพันธ์ด้วยใจอยู่ตลอดเวลา เมื่อก้าวเข้ามาสู่วงพระศาสนาท่านจึงพอใจที่จะประพฤติปฏิบัติเต็มสติกำลังความสามารถในสถานที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะองค์ใดเมื่อออกสู่ความเพียรแล้วท่านดำเนินตนอย่างนั้น ไม่เป็นกังวลกับทางบ้านเรือน หน้าที่การงาน ทรัพย์สมบัติเงินทองครอบครัวลูกหลาน ญาติมิตร ท่านไม่ยุ่งไม่เกี่ยว มีแต่มุ่งหน้าประพฤติปฏิบัติตนเพื่อความหลุดพ้นโดยถ่ายเดียว สุดท้ายก็พ้นความพากเพียรความพยายามของท่านไปไม่ได้ ผลที่พึงใจก็คือองค์นั้นบรรลุธรรมขั้นนี้อยู่ในเขาลูกนั้น องค์นั้นบรรลุธรรมขั้นนั้นอยู่ในป่านั้น องค์นั้นบรรลุธรรมขั้นวิมุตติหลุดพ้นอยู่ในถ้ำนั้นเจือมผานั้น นั่นแหละสมณะที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่ คือบรรลุเป็นลำดับลำดับด้วยความเพียรตามแนวของศาสดาที่ทรงสอนไว้ และทรงดำเนินให้ดูเป็นตัวอย่างอย่างเต็มภูมิศาสดามาแล้ว

แนวของศาสดาและสาวกที่ดำเนินมานั้น ไม่ได้จัดจางเห็นห่างไปไหนในบรรดาธรรมที่เราได้ยินได้ฟังอยู่เวลานี้ และไม่ได้เห็นห่างไปจากตัวเรา ที่ท่านแสดงไว้ทั้งหมดเป็นเรื่องของท่าน เรื่องของท่านกับเรื่องของเราเป็นเหมือนกัน ธรรมจึงเป็นธรรมเหมือนกัน เป็นเครื่องมือแก้กิเลสได้อย่างมั่นเหมาะเหมือนกัน จึงเรียกว่า มัชฌิมาคือเสมอต้นเสมอปลายและเหมาะสมอยู่ตลอดเวลา ขอให้ดำเนินด้วยความเหมาะสมเถิด คำว่าสมณะที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่นั้นจะไม่มีผู้ใดได้ชม ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของ นอกจากผู้ปฏิบัติด้วยความชอบธรรมนั้น จะเป็นเจ้าของแห่งธรรมเหล่านั้นแต่ละราย ๆ ไป

ธรรมทั้งสี่ประเภท คือ สมณะที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่นี้ จะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด ถ้าไม่ใช้วิธีการแห่งจิตตภาวนาที่เป็นไปด้วยความอุตสาหะพยายาม ความพากเพียรที่เต็มไปด้วยสติปัญญาของนักปฏิบัติ ไม่มีอันใดนอกเหนือไปจากธรรมที่กล่าวนี้จะสามารถบุกเบิกเพื่อธรรมอันสูงส่งได้ มีธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยัน ทำทลายในการถอดถอนกิเลสทุกประเภทให้สิ้นซากไป เพราะฉะนั้นจงมั่นใจในธรรมที่กล่าวเหล่านี้และนำเข้ามาประชิดติดกับใจของเราอย่าให้เห็นห่าง ไปที่ไหนก็ตามอยู่ที่ใดก็ตามอิริยาบถต่างๆ ให้มีสติเป็นเครื่องรักษาจิตปัญญาเป็นผู้เฝ้าตรองอยู่เสมอ ชื่อว่าผู้นั้นมีความเพียรอยู่ทุกๆ อาการที่มีสติปัญญาเครื่องรักษาใจทุกระยะ นี่คือการเพียรแท้ของผู้จะเอาตัวรอดเป็นยอดคน คือยอดเรานั้นแลดีกว่าเป็นยอดใคร

ความเห็นว่ล่ำบากล่ำบนเป็นทุกข์ทรมานในการประกอบความเพียร เห็นว่าอำนาจวาสนาน้อย เหล่านี้ไม่ใช่แนวทางของธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ แต่เป็นอุปายอันแยบคายของกิเลสซึ่งเป็นข้าศึกต่อธรรม มันร้ายมนต์กล่อมใจสัตว์และฉลาดทำให้เห็นห่างจากธรรมโดยถ่ายเดียวต่างหาก มนต์ประเภทนี้ให้พึงระวังเสมอ มันจะกระซิบอยู่เรื่อยๆ เพื่อเหนี่ยวรั้งใจสัตว์โลกให้เห็นห่างจากอรรถจากธรรม จากมรรคผลนิพพาน เฉพาะอย่างยิ่งจากสมณะทั้งสี่ที่เราต้องการนั้นแล

ตั้งมงคลสูตรท่านแสดงไว้ สมณะทั้งสี่นั้นจะมาจากที่ไหน ถ้าไม่เกิดขึ้นที่หัวใจของผู้ปฏิบัติธรรม ให้เราเห็นสมณะทั้งสี่นั้นเสียเอง ดึงเข้าไปเห็นสมณะที่ท่านสงบกายวาจาใจอยู่ภายนอกนั้น การเห็นสมณะภายนอกนั้นเป็นพื้นฐานหรือเป็นสื่อเป็นทางที่จะให้เกิดสมณะภายใน ความเห็นอันจริงจังแท้ก็คือการเห็นสมณะภายในใจของเราโดยลำดับ จนถึงขั้นสมณะที่สี่โดยสมบูรณ์ นั้นแหละจะเป็นที่หายสงสัยทุกสิ่งทุกอย่างทุกแง่ทุกมุม บรรดาศาสนธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ จะไม่มีปัญหาใดๆ ทั้งสิ้นตกค้างภายในใจอีกต่อไป ที่เป็นปัญหาก็เพราะความรู้ความเห็นของเราต่างหากที่ไม่ชอบ มันจึงสร้างปัญหาต่างๆ ขึ้นมา และการประพฤติ การกระทำ การแสดงออกทางกายวาจาใจของเราต่างหากที่ไม่ชอบ เมื่อไม่ชอบก็ย่อมเป็นข้าศึกแก่ตนและแก่ธรรม ธรรมจึงเกิดขึ้นไม่ได้เพราะเป็นการทำลายตนและทำลายธรรมอยู่ในตัว จึงต้องระมัดระวังอยู่เสมอ ผลเมื่อไรเป็นเสียทำให้กิเลสโดยไม่ต้องสงสัย

เราอยากเห็นเพื่อนฝูงที่มารับการอบรมกับเรา ว่าได้อะไรเป็นหลักใจบ้างทางด้านสมณธรรมที่สั่งสอนเรื่อยมา เพราะที่รับภาระการอบรมสั่งสอนหมู่เพื่อนมานี้ก็เป็นเวลา ๓๐ กว่าปีแล้ว เราพยายามเต็มสติกำลังความสามารถ ไม่ให้มีจิตใจเห็นห่างจากบรรดาลูกศิษย์

ลูกหาที่มารับการอบรมสั่งสอนนี้เลย ภาระเหล่านี้ท่านทั้งหลายย่อมทราบได้เองในกิจการแสดงออกของผม มีการสอดส่องมองดูกิริยาความเคลื่อนไหวผิดถูกประการต่างๆ ของหมู่เพื่อนอยู่เสมอในฐานะที่เป็นอาจารย์ ตลอดถึงการให้โอวาทแนะนำสั่งสอนทุกแห่งทุกมุม ตั้งแต่ต้นจนสุดความสามารถที่จะสั่งสอนได้ ก็ได้ทุ่มเทลงเต็มสติกำลังความสามารถตลอดมา ไม่เคยมีการปิดบังลี้ลับในธรรมทั้งหลายเลย จึงอยากพบอยากเห็นบรรดาเพื่อนฝูงที่มารับการอบรมว่าได้ผลอย่างไรบ้าง

อย่างน้อยก็ได้ความสงบเย็นใจ คือจิตใจมีความสงบ ก็นับว่าเป็นผลของการมาศึกษาอบรมของแต่ละราย ไม่เสียเวลาไปเปล่าทั้งฝ่ายลูกศิษย์และอาจารย์ผู้ให้การอบรม และมีปัญหาพินิจพิจารณาในสภาวะธรรมทั้งหลายทั้งภายนอกภายใน ตามแต่จริตนิสัยของใครจะหนักไปในทางใด ถนัดในแง่ใดแห่งการพิจารณา จนมีความรู้แจ้งแทงทะลุเป็นลำดับ ลำด่าเพราะอำนาจของปัญญา เราอยากทราบผลดังกล่าวมานี้โดยลำดับ และอยากจะทราบความหลุดพ้นของหมู่เพื่อนอย่างเต็มหัวใจด้วย เพราะธรรมที่แสดงมานี้แม้เราผู้แสดงจะไม่หลุดพ้นก็ตาม แต่ก็ได้ชวนขยายอุบายวิธีการแห่งความหลุดพ้นมาแสดงให้ท่านทั้งหลายฟังอย่างถึงใจทั้งสองฝ่าย ไม่เคยปิดบังไว้เลย หากได้ปฏิบัติตามที่ได้อธิบายมานั้น ก็แน่ใจร้อยเปอร์เซ็นต์ว่าไม่ออกนอกกลุ่มนอกรทาง นอกจากใจจะเข้าสู่จุดที่หมายอันเป็นที่พึงใจอย่างยิ่ง โดยถ่ายเดียวเท่านั้น

แต่เรื่องมารนั้นชัณห์สำคัญ มันอยู่รอบด้านรอบหัวใจ คอยแต่จะจุดจะลากความคิดความเห็นให้ออกนอกกลุ่มนอกรทางอยู่เสมอไม่ลดละ กำลังเดินจงกรมอยู่มันก็จุดก็ลาก มีแต่การก้าวเดินอยู่เหมือนพระตุ๊กตา หาสติปัญญาประคองจิตใจไม่ได้ นั่งสมาธิก็เหมือนหัวตอแต่นี้เป็นพระทั้งองค์ไม่ใช่หัวตอเพราะมีความรู้ที่อยู่ในองค์พระหัวตอนั้น เป็นแต่ความรู้ นั้นมันเลื่อนลอยไปกับกิเลสที่จุดลากไป หรือเสือกคลานไปกับกิเลสที่ลากไป ยืนก็ยืนแบบเหม่อมองแบบไม่มีสติตั้ง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็มิแต่เรื่องของกิเลสควบคุมอยู่เหมือนผู้ต้องหาแล้วจะเอามรรคผลนิพพานมาจากที่ไหนกัน เมื่อเหตุก็เป็นเรื่องของกิเลสสมุทัยเข้าทำงานเสียสิ้น ทั้ง ๆ ที่ภูมิใจว่าตนกำลังประกอบความ پاکเพียร ความจริงมีแต่กิเลสสมุทัยทำงานอยู่ในวงความเพียรท่าต่าง ๆ เสียสิ้น สติธรรม ปัญญาธรรมไม่มีช่องมีโอกาสดำทำงานเลย

คำว่าสมุทัยก็คือความลืมนั่น ความไม่มีสติตั้งประดับประคองจิตใจนั้นแล ปล่อยให้กิเลสจุดลากไปทางความคิดความปรุงต่าง ๆ อันเป็นเรื่องของมันเสียสิ้นไม่มีขึ้นดีเลย เมื่อเป็นเช่นนั้นคำว่ามรรคมีสติปัญญาเป็นสำคัญจะก้าวเดินได้ที่ไหน ก้าวไปไหนก็มีแต่กิเลสตัวพลังผลอปิดกั้นทางไว้เสียหมด การดำเนินอันเป็นมรรคนั้นได้แก่สติ มิได้ตั้งได้

จึงเชื่อว่ามิมรรคหรือเดินมรรค ปัญญาออกพิจารณาในสภาวะธรรมแง่ต่างๆ กว้างแคบ ลึกตื้นหายบละเอียดตามชั้นของปัญญา จึงเชื่อว่ามรรคหรือดำเนินมรรค มรรคนี้แลเป็นธรรมที่จะยังผลอันพึงใจให้เกิดขึ้น ไม่ใช่กิเลสตัวพลังเพลอจะพาให้เกิด นอกจากคอยทำลายทำเดี่ยว

ต้องพยายามให้มากแต่ต้องระวังมารให้ดี กิเลสผารนั้นแหละเป็นตัวสำคัญ มันบันดลทุกสิ่งทุกอย่างได้อย่างแนบเนียน ไม่ให้เราเห็นเนื้อเห็นตัวมันได้ถนัดชัดเจนเลย การแสดงออกจึงมักมีแต่เรื่องของมันทั้งนั้น จึงยากจะทราบได้ในขั้นเริ่มแรก จำต้องใช้ความพยายาม ใช้ความบึกบึน ใช้ความอดความทนเต็มที่ จึงจะปรากฏเป็นความสงบสุขขึ้นมาให้ได้ชม จากนั้นก็พอมิทางก้าวเดิน เพราะมีกำลังใจที่ได้รับจากผลคือความสงบ ไม่ร้อนเป็นพินเป็นไฟเหมือนแต่ก่อนนัก

การมีความสงบเป็นพื้นฐานของใจก็เหมือนกับมีต้นทุน จากนั้นก็พยายามพิจารณาทางด้านปัญญาไปตามขั้นแห่งความสงบของจิต โดยยึดร่างกายเป็นสนามรบ เพราะอุปาทานความยึดมั่นในขั้นที่เท่านั้นมันยึดมั่นขั้นใดบ้าง ยึดมั่นในรูปขั้นเป็นสำคัญ ในขั้นนี้ ขั้นก็แปลว่ากอง กองก็กองทุกชั้นนั้นและจะเป็นกองเงินกองทองมาจากที่ไหน อะไรเป็นความสุขอยู่ในขั้นนี้มีไหม ตามความจริงแล้วมันมีแต่กองทุกข์ทั้งหมด ร่างกายนี้ก็กองทุกข์ เวทนาส่วนมากในร่างกายมีแต่กองทุกข์ สุขในร่างกายให้เราเห็นชัดๆ นั้นไม่ค่อยมีส่วนมากมีแต่ความทุกข์ สังขารก็ปรุงเพื่อให้เกิดความทุกข์ สัญญา ก็หมายเพื่อให้เกิดความทุกข์ เพราะเป็นเรื่องของกิเลสพาให้สำคัญมั่นหมาย พาให้ปรุงแต่งต่างๆ วิญญาณรับทราบอะไรก็เป็นไปเพื่อกองทุกข์ เมื่อสิ่งทั้งหมดในขั้นนี้มันเต็มไปด้วยความทุกข์ เราทำไมจะพิจารณาทุกข์ซึ่งมีอยู่ในขั้นนี้ด้วยปัญญาของเราไม่ได้ละ ถ้าตั้งใจพิจารณาจริงๆ ไม่หลอกตัวเองอยู่เปล่าๆ

ขั้นที่หายบเป็นของสำคัญคือรูปขั้นนี้ จงพิจารณาแยกแยะออกให้เป็นขั้นเป็นอันเป็นสัจเป็นจริง ตามความจริงของมันที่มีอยู่แล้วโดยทางปัญญา ร่างกายนี้แหละเป็นตัวสำคัญ รูปอุปาทานกฺขุณฺโธ กองแห่งความยึดมั่นก็คือรูปกายนั้นแลพาให้เป็นกองทุกข์ จงพิจารณาคลี่คลายตั้งแต่เบื้องบนลงมาเบื้องล่างตลอดด้านขวางสถานกลาง พิจารณาเข้าไปข้างในออกมาข้างนอกแห่งกาย ที่เต็มไปด้วยของปฏิกูลโสโครก เต็มไปด้วยของ อนิจจังทุกฺข อนตฺตา ไม่มีชิ้นใดที่จะนอกเหนือไปจากนี้เลย ก็สติปัญญาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้แล้วอย่างเต็มพระทัย เรานำมาพิจารณาความจริงที่มีอยู่กับตัวนี้ ทำไมจะไม่รู้ทำไมจะไม่

เห็น ถ้ามีสติบังคับบัญชาจิตให้ทำหน้าที่จริง ๆ ด้วยความสืบทอดกันไปเป็นลำดับไม่ให้ขาดวรรคขาดตอน ต้องเข้าใจวันหนึ่งจนได้ไม่สงสัย เพราะเคยพิจารณามาแล้วนี่

ทุกข์ก็ยอมรับว่าทุกข์ เพราะต่อสู้กับกิเลสไม่ทุกข์ได้ยังไง เขารบกันเขาก็ทุกข์ นี่เรารบกับกิเลส นำธรรมเขารบกับกิเลสมันก็ต้องเป็นทุกข์ แต่ผลที่จะได้รับคือความสงบเย็นใจ ความสว่างไสวและได้ชัยชนะไปโดยลำดับ มันคุ้มค่ากับความทุกข์ที่ได้รับในเวลาที่ต้องสู้กันเป็นไหน ๆ ทุกข์ประเภทนี้เป็นทุกข์ที่มีค่ามากกว่าทุกข์ที่เกิดจากกิเลสเหี้ยมบ้าทำลายจิตใจให้หาความสุขไม่ได้ นอกจากนั้นก็ถูกมันลากไปเหมือนกับของตายแล้ว ไม่มีสติปัญญาต่อสู้ต้านทานกันบ้างเลย นี่สำคัญมาก จงพากันระวังให้จงหนัก ทุกข์ประเภทนี้ยังเป็นภัยไม่มีทางสิ้นสุดอีกด้วย ไม่เหมือนทุกข์ที่เกิดจากการต่อสู้กับกิเลสซึ่งมีทางสิ้นสุดยุติกันลงได้ ปราชญ์ท่านจึงจัดว่าเป็นทุกข์ที่มีคุณค่ามหาศาล บันดาลให้ผู้นั้นหลุดพ้นจากทุกข์อันเป็นมหาภัยของกิเลสได้

นี่ก็พยายามให้ความสะดวกในการประพฤติปฏิบัติแก่หมู่เพื่อนเสมอมา ก็เพราะไม่เห็นสิ่งใดมีคุณค่ายิ่งกว่าธรรม กว่าพระแต่ละองค์ในวัดนี้ เราจึงต้องสงวนมาก เราเป็นผู้รักษาเอง เป็นผู้ให้ความสะดวกแก่พระทั้งหลายที่ปฏิบัติอยู่นี้เสียเอง ไม่ให้มีกิจการเรื่องราวอันใดที่จะเป็นข้อขัดต่อการปฏิบัติธรรมเข้ามายุ่งเกี่ยว นอกจากมีความจำเป็นในบางคราวเท่านั้น ก็ได้กำหนดเอาไว้ในความจำเป็นนั้น ให้มีขอบเขตจำกัดอยู่เพียงแค่นั้น พอหมดธุระนั้นแล้วก็ให้ยุติ ไม่ให้ยึดเยื้อเรื้อรังต่อไป ได้พยายามอย่างนี้เสมอมา เพื่อให้พระทั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติธรรมด้วยความสะดวกสบาย ให้ได้เห็นความจริงในจิตสมเจตนาที่มุ่งมา

จิตนี้แหละตัวสำคัญในท่ามกลางแห่งชั้นนี้ เวลาที่มีแต่กิเลสรุ่มลุ่มอยู่ตลอดเวลาจึงหาความสงบเย็นใจไม่ได้ หาความแปลกประหลาดอะไรไม่ได้ ทั้งที่จิตดวงนี้พร้อมจะแสดงความแปลกประหลาดและอัศจรรย์ให้เห็นอยู่ทุกเวลานาที ถ้าได้รับการบำรุงรักษาสมน้ำสมเนื้อกัน ฉะนั้นจงพยายามอย่าได้ละ จะต้องเห็นความอัศจรรย์ของจิตแสดงออกอย่างเต็มภูมิวันหนึ่งแน่นอนจากความเพียรของเรา ถ้าอยากรู้ธรรมเห็นธรรมแดนหลุดพ้นประจักษ์ใจ จงเชื่อธรรม อย่าเชื่อกิเลสที่เคยหลอกลวงล้วงเอาของดีจากเราไปกินมานานแสนนาน ซึ่งควรเข็ดหลาบอย่างถึงใจได้แล้ว

สติเป็นสำคัญอย่าได้ลืม นี่พูดอะไรก็ตามถ้าขาดการพูดเกี่ยวกับเรื่องสติแล้ว รู้สึกว่าไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยเพราะได้เคยดำเนินมาอย่างนั้น จึงเห็นสติกับปัญญาเป็นสำคัญมาก ในวงความเพียร เมื่อสติได้จัดจ่อลงตรงไหนแม้ความสงบก็ทนอยู่ไม่ได้ ต้องสงบจนได้ไม่

นอกเหนือสตินี้เลย จิตจะผาดโผนโลดเต้นขนาดไหนก็ตาม ถ้าลงได้ตั้งข้อบังคับจิตไม่ให้คิดปรุงฟุ้งเพื่อไปไหนด้วยสติเป็นเครื่องกำกับ แม้เป็นก็เป็นตายก็ตาย สละกันลงในเวลานั้นไม่อาลัยเสียดาย แต่สติไม่ให้ขาดวรรคขาดตอน มันจะผาดโผนขนาดไหนจิตนี้ ก็เข้าสู่ความสงบจนได้ ไม่ได้ด้วยสมถภาวนาก็ได้ด้วยวิปัสสนาภาวนา คือใช้วิธีตัดอนจิตด้วยปัญญา เอาจนจิตหมอบเห็นประจักษ์ในขณะนั้นก็ได้ การรบบการต่อสู้ต้องใช้หลายวิธีจึงจะทันกลทันเล่ห์เหลี่ยมของกิเลสตัวเคยเรื่องอำนาจด้วยความฉลาดของตน

ฉะนั้นสติกับปัญญาจึงเป็นของสำคัญมาก ยิ่งเข้าสู่ในที่จนตรอกจนมุมด้วยแล้ว นั้นแหละจะเห็นคุณค่าของสติปัญญาอย่างประจักษ์ไม่สงสัย เพราะเราเคยเจามาแล้วไม่รู้กี่ครั้งก็หน หากเราเป็นผู้เสาะ เราเป็นผู้แสวง เราเป็นผู้ประกอบความเพียรเอง เราเป็นผู้ต่อสู้เอง แล้วเราก็ไปเจอความจนตรอกจนมุมของเราเอง และมีวิธีต่อสู้กันไปในตัวนั้นแล คำว่าจนตรอกจนมุมก็คือระหว่างกิเลสกับธรรมนั้นแหละปะทะกัน เมื่อปะทะกันแล้วศัตรารัฐของเราคืออะไรที่จะปราบกิเลสให้ราบ ไม่ให้กิเลสปราบเราอย่างราบ เราต้องมีสติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร ความอดความทนเป็นเครื่องหนุนสติปัญญาเข้าไป สติปัญญาเป็นผู้เบิกหมุนตัว ๆ เข้าไปไม่มีคำว่าลดละท้อถอย เอาชีวิตเข้าประกันกันทีเดียว ไม่กลัวตาย กลัวแต่จะไม่รู้ความจริงอย่างสมใจในขณะนั้น จิตพุ่งลงช่องเดียวไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้ให้กิเลสได้ใจในเวลานั้น

ที่เด่นชัดในการปฏิบัติซึ่งได้ดำเนินมาเต็มสติกำลังความสามารถของเรา ก็คือทุกขเวทนา เวลานั้นแหละเป็นเวลาจนตรอกเพราะมันทุกข์จริง ๆ ทุกข์จนร่างกายทั้งร่างนี้เป็นกองเพลิงไปหมด แต่ก็ทนสติปัญญาที่ขุดค้นโดยไม่ยอมให้ออกจากจุดนี้เลยในเวลานั้นไปไม่ได้ สุดท้ายก็รู้ รู้แจ้งจริง ๆ ชัดจริง ๆ ในเรื่องทุกขเวทนา ระหว่างกายกับเวทนา ระหว่างเวทนามกับจิต รู้กันได้อย่างชัดเจนจนกระทั่ง กาย เวทนา จิต พรากออกจากกันต่างอันต่างจริงอย่างเห็นได้ชัด หายสงสัยในสัจธรรมที่ว่าทุกข์เป็นของจริงเต็มส่วนของตน เพราะอำนาจของสติปัญญาที่ขุดค้นลงในเวลาจนตรอกจนมุม ชนิดเป็น อตุตา หิ อตุตโนนาโถ ขึ้นมาโดยหลักธรรมชาติ ตนนั้นนะช่วยตัวเอง เป็นที่พึ่งของตน ตนเป็นผู้ช่วยตัวเอง ในเวลาจนตรอกจนมุม จนผ่านพ้นไปได้เป็นพัก ๆ ใจยอมรับธรรมบทว่า อตุตา หิ อตุตโนนาโถ เตมภูมิ หาทที่คัดค้านไม่ได้เลย

จิตในขณะนั้นทั้งรู้เด่น ทั้งอัศจรรย์บอกไม่ถูก เพราะไม่มีอะไรเหมือน เนื่องจากจิตไม่เคยเหมือนอะไรอยู่แล้วด้วย ยิ่งมาเจอความจริงเต็มส่วนเต็มภูมิของตนเข้าด้วยแล้ว ก็ยิ่งเด่นยิ่งอัศจรรย์เกินคาด ทั้งที่ไม่คาดไม่หมายในขณะนั้น พอผ่านจากความจนตรอกไป

ได้ ความอัศจรรย์ก็ปรากฏขึ้นให้ได้เห็นได้ชมอย่างสมใจที่ทุกข์แสนทุกข์แสนทรมาณ เมื่อได้เห็นธรรมชาติที่เกิเกิดขึ้นจากความจนตรอกจนมุมนั้นแล้ว วาระต่อไปจิตจะถอนได้อย่างไร หลักฐานพยานก็รู้เห็นกับตัวเองอยู่แล้วอย่างชัด ๆ จึงถอยไม่ได้ ยิ่งเข้มแข็ง จิตใจยิ่งแข็งแกร่งราวกับเพชรที่เดียว เมื่อสติปัญญาหมุนตัวลงไปเท่าไรก็รู้อีก ๆ รู้ไม่สิ้นไม่สุด ยิ่งรู้ยิ่งเพลิน ยิ่งแตกแขนงออกไปอย่างกว้างขวางไม่มีประมาณ และชำนาญชาญคล่องตัวเข้าไปเรื่อย ๆ นี่แหละความจนตรอกจนมุมของผู้เป็นนักต่อสู้ด้วยสติปัญญาจริง ๆ ไม่ท้อถอยต้องเจอความจริงอันประเสริฐขึ้นมาจนได้ เพราะความจริงดังกล่าวนี้มีอยู่กับทุกคน

ท่านผู้ประกอบความพากเพียรทั้งหลาย เช่น ครูบาอาจารย์ที่ปรากฏชื่อลือนามมีคนเคารพนับถือมาก ๆ นั้น เราได้เคยสนทนาปราศรัยกับท่านมาหลาย ๆ องค์แล้ว ทำต่อสู้ของท่านมีลักษณะเหมือน ๆ กันนี้เอง ถึงเวลาจนตรอกจนมุมก็ต้องเจอ และต้องต่อสู้แบบเดียวกันตามแต่ยุทธวิธีของท่านองค์ใดจะออกในแง่ใดมุมใด แต่ก่อนที่ยังไม่ได้สนทนากับท่านก็เหมือนกับว่า คนในโลกนี้มีแต่เราทนทุกข์ทนลำบาก จนตรอกจนมุมแต่คนเดียว แต่เวลาได้สนทนากับครูอาจารย์แล้วท่านก็เป็นผู้หนึ่ง ไม่ใช่มีแต่เราคนเดียวที่เจออย่างนั้น ท่านก็เป็นผู้หนึ่งที่เจออย่างนั้นเหมือนกัน เพราะท่านเป็นนักรบนี้ ต้องเจอต้องปะทะกับข้าศึกจนได้ เมื่อปะทะกับข้าศึกแล้วส่วนมากผลคือชัยชนะมักเป็นของท่าน เช่นเดียวกับชัยชนะเป็นของเราที่ได้เห็นประจักษ์ใจมาโดยลำดับ

เมื่อเป็นเช่นนั้นคนเราต้องมั่นใจในตัวเอง ความมั่นใจในตัวเองจึงเป็นแม่เหล็กอันสำคัญที่จะหนุนความเพียรให้หมุนตัว ๆ ไม่หยุดหย่อนอ่อนกำลัง เมื่อเห็นผลที่ปรากฏขึ้นในเวลานั้นแล้วพลังของใจไม่ทราบมาจากไหน มันหากเป็นของมันเอง สุดท้ายคำว่าแพ้ก็มีไม่ได้ นอกจากตายเสียเท่านั้น กับรู้หรือผ่านพ้นไปได้เสียเท่านั้น ที่จะถอยหลังนี้เป็นไปไม่ได้แล้ว เป็นไปไม่ได้จริง ๆ เรียกว่าหัวเห็ดเด็ดขาดจะถอยไม่ได้ นอกจากต้องพุ่งให้ทะลุเลยเท่านั้น

ความเป็นเช่นนั้นเราเคยคิดไว้เมื่อไร ไม่เคยคิดได้เลย แต่ถึงเวลามันเป็นมันก็เป็นให้เห็นอย่างชัด ๆ แบบนักต่อสู้ เห็นอย่างชัด ๆ แล้วก็เพิ่มพลังของจิต เพิ่มศรัทธาความเชื่อมั่น เป็นอจลศรัทธา ในผลที่ตนได้รับมากขึ้น ๆ ความอดความทนความพากเพียรไม่ต้องบอกหากเป็นมาเอง ความทนก็ทนจนตายสู้จนตาย และจนรู้จนหลุดพ้นไปเท่านั้น สติปัญญาซึ่งทำการบุกเบิกไม่ยอมถอยนั้น เมื่อไม่มีอะไรเหลืออยู่ภายในใจให้รับให้ต่อสู้แล้วจะรบกับอะไรละที่นี้ สติปัญญายอมยุติลงโดยอัตโนมัติของตัวเอง ไม่มีการบังคับด้วยเหตุผลใด ๆ

สรุปความลงแล้วก็มีแต่กิเลสเท่านั้น ที่เป็นสาเหตุให้เอาเป็นเอาตายเข้าสู่จันลมหายใจแทบจะไม่เหลือ แทบจะทิ้งร่างกายไว้ในสถานที่ทำความเพียร ทั้งนี้ก็มีแต่เรื่องของกิเลสเป็นข้าศึกตัวสำคัญเท่านั้น รบก็รบกับกิเลสนี้ ชนะก็ชนะกับกิเลสนี้ ไม่เห็นรบกับอะไร ไม่เห็นชนะกับอะไร จากนั้นแล้วก็จะรบกับอะไรอีก ดังที่ท่านพูดว่า วุสิต พุรหมจรรย์งานนี้ได้เสร็จสิ้นลงแล้ว ไม่ได้ทำอีกแหละบรรดางานแก้กิเลส เมื่อแก้ให้หมดปราบให้เรียบ ไม่มีเชื้อแห่งภพชาติเหลืออยู่ภายในใจแล้วจะปราบอะไรอีก เหลือแต่ความบริสุทธิ์ล้วนๆ ภายในใจเท่านั้น รู้ประจักษ์กับตัวเอง จะพูดได้หรือไม่ได้ก็ตาม แต่ความรู้ประจักษ์ใจนั้นไม่ปราศจาก เด่นชัดอยู่ที่ใจ เมื่อแยกออกมาเป็นสมมุติก็เป็นอีกแง่หนึ่ง พูดให้แจ่มแจ้งชัดเจนเห็นชัดเหมือนอย่างที่เราเห็นตัวเองรู้้อยู่ภายในใจนั้นพูดไม่ได้ พูดไม่ถูกกับความจริงที่เป็นอยู่

ข้าศึกอันใหญ่หลวงในแหล่งแห่งไตรภพ ระหว่างกิเลสกับธรรมต่อสู้กันอย่างถึงเหตุถึงผลถึงพริกถึงขิงถึงเป็นถึงตาย เป็นการรบที่หนักหน่วงมากในชีวิตของการต่อสู้ การเผาศพกิเลสก็เผาอยู่ทุกแห่งทุกหน ทุกอิริยาบถ เดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนา ไม่ว่าจะอยู่ในท่าใด มีแต่ท่าเผากิเลสด้วยตปธรรม ความพากเพียร มีสติปัญญาอัตโนมัติเป็นเครื่องมือเป็นตปธรรม

จึงขอสรุปความว่า ทุกท่านจงอย่าท้ออย่าถอย อย่าเห็นสิ่งใดว่าเป็นสิ่งดีมีค่ายิ่งกว่าธรรม สำหรับนักบวชเราธรรมเป็นธรรมเลิศธรรมประเสริฐ สำหรับเราเองเทิดทูนจนสุดหัวใจ ไม่มีอันใดมีความหมายยิ่งกว่าธรรมเลย แม้ที่สุดชีวิตจิตใจนี้ก็มอบไว้กับธรรมทุกขณะไม่เคยเห็นว่าชีวิตจะมีค่าเหนือธรรมเลย ทำไมจึงเป็นอย่างนั้นซึ่งแต่ก่อนไม่เคยเป็น ทั้งนี้ก็เพราะธรรมมีคุณค่าเทิดทูนเหนือกว่าชีวิตนั่นเอง เห็นอย่างชัดๆ อยู่นภายในใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ไม่เทิดทูนธรรมจะเทิดทูนอะไร การเทิดทูนมูลสดมมูลแห่งคือกิเลสราคะตัณหาที่เคยเทิดทูนมาแล้ว ผลต่างกันอย่างไร ใจก็เคยรับรสกิเลสกับธรรมมาแล้วจะสงสัยอะไรอีก

จึงขอให้พากันจริงจังต่อสมณกิจสมณธรรมของตน ทำอะไรอย่าหละหละ ผึกหัดนิสัยของตนให้มีความจริงจัง มีเจตนาติดตามไปกับความรู้สึก อย่าสักแต่จะทำจะเคยต่อนิสัย แล้วจะหาความจริงในตัวไม่ได้ตลอดวันตาย การปฏิบัติธรรมไม่ใช่ของธรรมดา ต้องฝึกต้องฝึมนิสัยของกิเลสและเอาให้จริงจัง มรรคผลนิพพานพระพุทธเจ้าไม่ได้กอบโกยไปด้วย ทำไมพวกเราที่ตั้งใจบำเพ็ญอยู่จึงจะไม่มีหวัง พระโอวาททั้งหมดก็คือเครื่องมือบุกเบิกเพื่อมรรคผลนิพพานอยู่แล้ว สอนก็สอนมาหาพวกเราผู้มีส่วนจะได้รับอยู่แล้วด้วยการปฏิบัติของตน เอาให้จริงให้จัง ไม่เช่นนั้นจะตายเปล่าๆ นะ

นักบวชตายเปล่านั้นมันเลวร้ายยิ่งกว่าโลกเขาตายเปล่าๆ จงจำข้อนี้ไว้ให้ตออย่าให้ตายเปล่า ให้ตายเต็มไปด้วยลวดลายของนักรบของนักบวชที่เป็นศิษย์ตถาคต ให้เต็มไปด้วยมรรคผลนิพพาน อยู่ก็ให้ได้ครองมรรคผลนิพพานภายในใจ ตายก็ให้ตายด้วยความบริสุทธิ์ใจไม่มีเยื่อใยกับสิ่งใด ขึ้นชื่อว่าโลกามิสในสมมุติ ไม่ว่าหยาบกลางละเอียด ไม่เสียตายไม่ติดไม่ผูกพันกับอะไร เหลือแต่วิมุตติล้วนๆ ไปอยู่ไหนก็ไปเถอะอยู่เถอะ ไม่ต้องไปกำหนดสถานที่นั้นที่นี้ เป็นที่เกิดที่ตาย ที่เสวยสุขเสวยทุกข์ให้เสียเวลา อันเป็นเรื่องของโมฆภิกษุผู้สิ้นท่าหาทางหลุดพ้นจากกิเลสไม่ได้ ขอให้ใจสมบูรณ์ภายในตัวเองไม่มีความบกพร่องแล้ว อยู่ไหนใจอยู่ได้ตายได้ไม่ขัดข้อง ไม่ขอร้องผ่อนผัน ไม่อยากไม่หิวโหยต้องการอะไรทั้งสิ้น เช่น เวลายังครองชั้นธำมณีอยู่อย่างนี้จะนั่งอยู่ก็ตาม นอนอยู่ก็ตาม ยืนอยู่ก็ตาม เดินอยู่ก็ตาม ไปที่ไหนมาที่ใดก็ตาม ด้วยทั้งจิตที่บริสุทธิ์อิมัตถ์แล้ว ไม่มีความหมายกับอะไรยิ่งกว่าความประจักษ์ใจว่าเป็นความพอแล้ว เรื่องสมมุติทั้งหมดจึงสิ้นสุดลงที่วิมุตติจิตแห่งเดียว

สถานที่นั้นที่นี้เป็นสมมุติทั้งหมด ธรรมนี้ไม่ใช่สมมุติคือวิมุตติต่างหาก จะไปพาดพิงเกี่ยวกับสถานที่นั้นที่นี้อย่างไร จงเอาให้เห็นกับตัวเองซึ่งจะหมดปัญหา ถ้าไม่เห็นกับตัวเองรู้กับตัวเองมันก็เป็นปัญหาวนยังค้ำอยู่นั้นแล แยกคัมภีร์จนท่วมหัวก็แยกไปเถอะ ก็หนักคัมภีร์เปล่าๆ นั้นแหละ ไม่ได้มีความผาสุกสบายภายในใจเลย การถอดถอนสิ่งที่หนักหน่วงถ่วงใจคือกิเลสออกหมดแล้ว ไม่มีอะไรจะเบาไปกว่าใจที่หลุดพ้นจากสิ่งกถถ่วงทั้งหลายแล้วนี้เลย ฉะนั้นจงเตรียมตัวเตรียมใจรบกับมหาภัยคือกิเลส ซึ่งตั้งกองร้อยกองพันกองพลอยู่ภายในใจให้สิ้นซากไป จะได้ครองมหาสมบัติกองมหาศาลภายในใจ กินไม่หมดไม่สิ้นตลอดอนันตกาล

จึงขอยุติเพียงแค่นี้